

Dr. Mateja Režek, Fakulteta za humanistične študije Univerze na Primorskem

JUGOSLAVIJA IN VZHODNI BLOK: MADŽARSKA VSTAJA 1956 IN PRAŠKA POMLAD 1968

UVOD

Po letu 1948 Jugoslavija ni bila več del sovjetskega bloka, vendar so jo z njim povezovalе globoke ideološke vezi in podoben politično-gospodarski sistem, zato se je specifično odzivala na politične pretrese in poskuse reform v vzhodnoevropskih državah. Od uradne obnovitve stikov med Jugoslavijo in Sovjetsko zvezo sredi petdesetih let so zaradi različnih notranjih in zunanje-političnih okoliščin odnosi med državama precej nihali, občutljivost jugoslovansko-sovjetskih odnosov pa se je najočitneje izrazila ob velikih pretresih v vzhodnem bloku – madžarski vstaji leta 1956 in praški pomladi leta 1968.

MADŽARSKA VSTAJA

Podobno kot je bil za nadaljnji razvoj Jugoslavije prelomen spor z Informbirojem, pomeni za Sovjetsko zvezo in njene satelite prelomnico Stalinova smrt marca 1953. Ta rez je bil manj radikalen kot v primeru sovjetsko-jugoslovanskega spora leta 1948, a so bile spremembe v vzhodnem bloku po Stalinovi smrti vendarle tolikšne, da lahko govorimo o prelomnici.

Konec leta 1953 je generalni sekretar sovjetske komunistične partije postal Nikita Hruščov, ki si je ob prevzemu oblasti zadal več nalog. Na področju zunanje politike je želel izboljšati odnose z Zahodom, kar se je najprej izrazilo v rešitvi tržaškega in avstrijskega vprašanja in pozneje v obnovitvi dialoga z ZDA. Novi sovjetski voditelj je s tem storil precejšen korak k umiritvi hladne vojne, obnovil pa je tudi stike z Jugoslavijo, ki so bili pretrgani od leta 1948. V notranji politiki se je osredotočil na reformo gospodarstva z namenom izboljšati življenjske razmere, najtežja naloga, ki si jo je zadal, pa je bil prelom s stalinizmom. Vajeti je popuščal postopoma, posredno pa je spodbujal tudi partijske reformiste v satelitskih državah, kjer je dopustil omejeno kritiko napak stalinizma, končal serijo zrežiranih sodnih procesov proti t. i. titoistom in sčasoma omogočil rehabilitacijo žrtev stalinizma. Na 20. kongresu sovjetske komunistične partije februarja 1956 je Hruščov potegnil črto pod stalinistično obdobje, priznal njegovo zločinsko naravo, hkrati pa zasejal utvaro, da komunistična partija za stalinistične zločine ne nosi nobene odgovornosti. S tem je utrdil oblast, ta pa mu je omogočila izvedbo nekaterih najbolj nujnih reform. Destalinizacija, kot si jo je zamislil Hruščov, je dopuščala omejeno liberalizacijo političnega in gospodarskega sistema tako v Sovjetski zvezi kot v njenih satelitih, v ničemer pa ni zrahljala sovjetske nadoblasti nad podrejenimi državami vzhodnega bloka.

Po 20. kongresu sovjetske komunistične partije je val destalinizacije zajel zlasti Poljsko in Madžarsko. Na Poljskem so bile, podobno kot v drugih državah vzhodnega bloka, življenjske razmere zelo slabe, nezadovoljstvo pa je junija 1956 pognalo na ulice delavce v Poznanu. Delavska stavka je v trenutku prerasla v množične demonstracije, na katerih niso zahtevali le izboljšanja življenjskih razmer, temveč tudi politično demokratizacijo. Poljska oblast je proti demonstrantom nastopila z vojsko in policijo, padle so smrtne žrtve in vstaja je bila zadušena. V naslednjih mesecih so v poljski komunistični partiji vendarle prevladali zmerni reformisti. Protistalinistično krilo poljske partije, t. i. liberalno strujo, je poosebljal Władysław Gomułka, ki je bil 19. oktobra 1956 izvoljen za generalnega sekretarja poljske komunistične partije. Hruščova je nenadni politični preobrat na Poljskem močno vznemi-

ril, zato je nemudoma priletel v Varšavo, da bi preprečil zamenjave v poljskem političnem vrhu. Pripravljen je bil posredovati celo z vojsko, a si je po pogovoru z Gomułko premislil. Novi generalni sekretar poljske partije je namreč sovjetskemu voditelju zagotovil, da bo na Poljskem znova vzpostavil red, da bo oblast ostala trdno v rokah komunistične partije, Poljska pa bo zvesta Sovjetski zvezi in Varšavskemu paktu. Gomułka je torej dobro razumel, kaj je imel Hruščov v mislih, ko je govoril o destalinizaciji – nič več kot omejeno liberalizacijo političnega in gospodarskega sistema.

Glede na nesorazmerje moči med Hruščovom in Gomułko je bil uspeh novega poljskega voditelja izjemen. Razplet poljskih dogodkov je k demonstracijam opogumil tudi Madžare, ki so bili prav tako nezadovoljni z življenjskimi razmerami, represivno oblastjo in trdim sovjetskim primežem. Sprva mirne študentske demonstracije v Budimpešti so v noči s 23. na 24. oktober 1956 prerasle v množične proteste vseh slojev, od delavcev do izobražencev, ki so zahtevali izboljšanje življenjskih razmer, demokratizacijo, umik sovjetske vojske iz Madžarske in Imreja Nagya za premierja. Nagy je res postal madžarski premier, a so se nemiri kljub temu nadaljevali, zato so 25. oktobra v Budimpešto vdrla sovjetski tanki.

Prvi sovjetski vojaški poseg razmer še zdaleč ni umiril, nasprotno, vstaja se je še bolj razvnela. Kljub temu so se 27. oktobra sovjetske enote začasno umaknile iz Budimpešte. Novi madžarski premier je takrat prvič nagovoril državljane po radiu: priznal je legitimnost demonstracij ter obljubil izboljšanje življenjskih razmer in omilitev represije. Sovjetsko vodstvo se je za trenutek znašlo v dvomih, kako naj ukrepa na Madžarskem, zatem pa se je odločilo za nov vojaški poseg. Pri tem je Sovjetom prišel prav tudi nenadni napad Izraela na Egipt 29. oktobra, ko je izraelska vojska v tajnem dogovoru z Veliko Britanijo in Francijo vdrla na Sinaj in začela prodirati proti Sueškemu prekopu.

Demonstracije v Budimpešti so medtem prerasle v oboroženo vstajo proti sovjetski nadvladi in proti komunizmu. Radikalnim zahtevam upornikov je prisluhnil tudi premier Nagy, ki je napovedal oblikovanje koalicijske vlade in izstop Madžarske iz Varšavskega pakta, razglasil pa je tudi nevtralnost Madžarske in pozval zahodne velesile, naj Madžarski pomagajo ohraniti nevtralni status. Vse to je v očeh kremeljskih voditeljev več kot zadostovalo za vnovični vojaški poseg. Napad Rdeče armade na Budimpešto se je začel 4. novembra zgodaj zjutraj. Nagy je moral odstopiti, njegovo mesto pa je zasedel Janos Kádár. Odpor madžarskih upornikov je bil silovit, vendar brezupen: sovjetska vojska je v treh dneh zasedla Budimpešto in vstajo zadušila.

Madžarska vstaja je okrepila dvom o komunizmu kot ideologiji in družbenem redu, ki naj bi utelešal pravičnost in težnje delavskega razreda – množično so se mu namreč uprli tudi delavci. Z njenim zlomom je bilo v podjarmljenih državah Vzhodne Evrope konec iluzij o osvoboditvi izpod Sovjetske zveze, vsaj dokler je bila ta svetovna velesila, poraz madžarske vstaje pa je pokazal tudi, da so v vzhodnem bloku reforme možne, če sploh, samo pod okriljem partije.

Novi madžarski premier Janos Kádár je po zlomu vstaje obljubil vrsto reform, a so te večinoma ostale na papirju. Sledilo je obdobje hude represije: več sto upornikov je bilo obsojenih na smrt, na tisoče so jih zaprli, številni so izgubili zaposlitev ali bili pod strogim nadzorom, splošna amnestija madžarskih upornikov pa je bila razglašena šele leta 1963. Med madžarsko vstajo in v nekaj mesecih po njej je državo zapustilo več kot 150.000 ljudi. Večina jih je pobegnila v Avstrijo in od tod vsepovsod po svetu, največ v ZDA. Približno 16.000 Madžarov je pribežalo tudi v Jugoslavijo, od tega po podatkih Uprave državne varnosti (UDV) 2361 v Slovenijo. Begunce, ki so se zatekli v Slovenijo, so nastanili v turističnih objektih in gradovih, denimo v Borlu, Brestanici, Rogaški Slatini in Radencih, za veliko večino pa je bila Jugoslavija le začasno pribežališče pred izselitvijo na Zahod.¹

Zahodne velesile se v madžarsko krizo niso neposredno vpletle. Zlasti ZDA so podtalno vseskozi spodbujale uporništvo v državah pod sovjetskim nadzorom, vendar v Vzhodni Evropi niso bile pripravljene vojaško posredovati. Njihova edina strategija glede vzhodnega bloka je bila nevmešavanje. Nekateri so krivdo za pasivnost zahodnih velesil ob madžarski vstaji pripisovali tudi britansko-francosko-izraelski avanturi na Sinaju. Zaradi vojne v Egiptu so se zahodne vlade z Madžarsko zagotovo ukvarjale manj in bile v svojih stališčih bolj zadržane, vendar je trditev o usodnosti sueške krize za izid madžarske vstaje pretirana.

¹ Več o tem: Kovacs, Attila. Nečak, Dušan. Režek, Mateja. Brezigar, Sara (2009). Madžarska begunska problematika leta 1956 – primer Jugoslavije in Slovenije. V: Razprave in gradivo 58. Ljubljana: Inštitut za narodnostna vprašanja, str. 196–247.

Sueška kriza je bila le izgovor, ključni razlog za ravnanje zahodnih velesil pa je bilo priznavanje obstoječega stanja – blokovske razdeljenosti sveta.

ODMEV V JUGOSLAVIJI

Dogodki na Madžarskem so pri jugoslovanskih voditeljih vzbudili precejšnje nelagodje, njihov odziv na nemire v sosednji državi pa je bil obotavljiv in dvoličen. Jugoslovanskemu vodstvu so previdnost narekemale tako zunanje- kot notranjepolitične okoliščine, zlasti ponovna vzpostavitev dobrih odnosov s Sovjetsko zvezo in odvisnost od zahodne gospodarske pomoči, k zadržani politiki pa je jugoslovanske voditelje silil tudi strah pred morebitno ponovitvijo madžarskih dogodkov v Jugoslaviji zaradi nezadovoljstva prebivalstva z življenjskimi razmerami, ki sredi petdesetih let ni bilo majhno.

Tik pred madžarsko vstajo je proces jugoslovansko-sovjetskega približevanja, ki se je začel po Stalinovi smrti, zašel v slepo ulico. Odnosi med Jugoslavijo in Sovjetsko zvezo so bili sicer stabilni, vendar nobena od obeh strani ni povsem izpolnila pričakovanj druge: Sovjetska zveza je pričakovala, da se bo Jugoslavija znova pridružila vzhodnemu bloku, jugoslovanski voditelji pa se kljub čustvenim in ideološkim vezem s Sovjetsko zvezo niso nameravali odpovedati svoji neodvisnosti. Za nameček so skušali ugodne okoliščine izkoristiti celo za uveljavitev jugoslovanskega sistema v vzhodnem bloku. Dobro so se zavedali tudi prednosti, ki jih je imela Jugoslavija kot neodvisna država na Zahodu. Če bi jugoslovanski voditelji hoteli v objem Sovjetske zveze, bi te ugodnosti kaj hitro izgubili, saj so zahodne velesile jugoslovansko spogledovanje z Moskvo od vsega začetka spremljale z velikim nezaupanjem.

Jugoslovanski voditelji so zato ob madžarski vstaji skušali najti splošno sprejemljivo stališče, ki bi jim najmanj škodilo tako v očeh ZDA kot v očeh Sovjetske zveze, a je bilo to tedaj nemogoče: s podporo sovjetski agresiji bi si zapravili naklonjenost Zahoda, z obsodbo sovjetskega ravnanja na Madžarskem pa bi tvegali spor z Moskvo. Glede Madžarske so bili jugoslovanski voditelji neodločni tudi zato, ker so napovedane Nagyve reforme sprva spremljali z naklonjenostjo, saj so upali, da se bo Madžarska zgledovala po jugoslovanskem, samoupravnem socializmu. Upanje, da bo Madžarska ubrala jugoslovansko pot, se je razblinilo v trenutku, ko je Nagy prisluhnil radikalnim zahtevam upornikov in napovedal oblikovanje koalicijske vlade ter s tem večstrankarski sistem. Nagy je torej popustil tam, kjer jugoslovanski voditelji niso bili pripravljeni popustiti niti za ped – pri preoblikovanju enostrankarskega v večstrankarski sistem. Tito je zato podprl drugi sovjetski poseg, ker je bilo zanj pomembnejše, da Madžarska ostane komunistična kot pa neodvisna od Sovjetske zveze. Zanimivo je, da se je Hruščov pred drugim sovjetskim posegom posvetoval z vodstvi nekaterih tujih komunističnih partij, med njimi tudi z jugoslovanskim. Hruščov in sovjetski premier Malenkov sta tako v noči z 2. na 3. november v tajnosti obiskala Tita na Brionih in dobila njegovo soglasje za drugi vojaški poseg.²

V madžarske dogodke se je Jugoslavija nehote tudi neposredno zapletla, ko se je Imre Nagy z najožjimi sodelavci in družinskimi člani 4. novembra zatekel na jugoslovansko veleposlaništvo v Budimpešti. Jugoslovanski voditelji so takrat celo razmišljali, da bi mu ponudili politično zatočišče v Jugoslaviji, a je njihova zamisel naletela na oster odziv Moskve. Hruščov je zahteval, naj Nagya nemudoma izročijo sovjetskim oblastem, vendar Jugoslovani temu niso mogli takoj ugoditi: če bi podlegli neposrednemu sovjetskemu pritisku, bi si doma in v tujini zapravili ves ugled, ki so si ga ustvarili s svojim uporom Stalinu. Potisnjeni ob zid, so se zato zatekli k sporazumu s Kádárjevo vlado, ki se je obvezala, da Nagya in njegovih sodelavcev ne bo preganjala.³ Težko je verjeti, da so jugoslovanski voditelji Kádárju zaupali – bolj verjetno je, da so si s sporazumom z madžarsko vlado (in ne s sovjetsko) skušali umiti roke in se izviti iz brezizhodnega položaja, a je ta poteza na Jugoslaviji pustila umazan madež, ki nikoli ni bil izpran. 22. novembra je moral Nagy s sodelavci zapustiti jugoslovansko veleposlaništvo. Vkrkali so jih na avtobus z jugoslovanskim spremstvom, a so vanj nedaleč od ambasade vdrli sovjetski vojaki, odstranili jugoslovansko spremstvo, potnike pa odpeljali neznano kam. Pozneje se je razvedelo, da so jih odpeljali v Romunijo. Nagyu so sodili šele spomladi 1958, obsodili so ga na smrt, obesili in pokopali v neoznačen grob.

² Režek, Mateja (2005). Med resničnostjo in iluzijo: slovenska in jugoslovanska politika v desetletju po sporu z Informbirojem 1948–1958. Ljubljana: Modrijan, str. 161.

³ AS 1589 (Arhiv Republike Slovenije, fond CK ZKS), šk. 11, Dokumenti iz pisarne SKJ i KPSS.

Pred drugim sovjetskim vojaškim posegom na Madžarskem jugoslovanske oblasti niso dajale javnih izjav o madžarskih dogodkih, po 4. novembru pa so se vendarle morale odločiti, kako bodo javnosti predstavile svoje stališče o razmerah v sosednji državi. 5. novembra so jugoslovanski časopisi objavili uradno stališče državno-partijskega vrha, ki je izrazil zaskrbljenost zaradi delovanja t. i. reakcionarnih sil na Madžarskem in podprl Kádárjevo vlado. Drugi sovjetski vojaški poseg so sicer ocenili kot negativen, vendar nujen za ohranitev socializma na Madžarskem.⁴

Tito je stališče jugoslovanskih oblasti javnosti podrobneje predstavil v govoru v Pulju 11. novembra. Zaradi odpora, ki ga je brutalni sovjetski poseg na Madžarskem izzval doma in po svetu, se je skušal od tega distancirati. Odgovornost za izbruh madžarske vstaje je pripisal stalinizmu, ki je bil po njegovih besedah v vzhodnem bloku še vedno zelo živ. Prvi sovjetski poseg je ocenil kot usodno napako, ki je samo še bolj podžgala madžarske upornike, medtem ko je drugi sovjetski poseg ocenil kot nujno zlo za rešitev Madžarske pred kontrarevolucijo in državljansko vojno, ki bi utegnila prerasti v nov svetovni spopad.⁵ Titovi očitki o ohranjanju stalinizma v vzhodnem bloku so naleteli na silovit odziv Moskve in razvneli žolčno dopisovanje med sovjetskim in jugoslovanskim partijskim vodstvom. Odnosi med Jugoslavijo in Sovjetsko zvezo so novembra 1956 dosegli najnižjo točko po Stalinovi smrti, zaostreno dopisovanje med partijama pa se je končalo šele v začetku leta 1957 z neuradno zamrznitvijo medpartijskih odnosov.⁶

Podobno kot na spolzkem diplomatskem parketu je šlo jugoslovanskim voditeljem za nohte tudi v notranji politiki. Zaradi neizpolnenih obljub o izboljšanju življenjskih razmer je med prebivalstvom naraščalo nezadovoljstvo, ki je že pred madžarsko vstajo jugoslovanske oblasti prisililo k razmišljanju o reformah neučinkovitega gospodarskega sistema. Tito je v govoru v Pulju priznaval, da Jugoslovani ne morejo biti zadovoljni z življenjskimi razmerami, zato je obljubil krčenje velikih gospodarskih investicij v prid dvigu življenjskega standarda. Hkrati je opozarjal, da skušajo politični nasprotniki izrabiti madžarsko vstajo za širjenje nezadovoljstva in upor proti komunistični oblasti tudi v Jugoslaviji, a je samozavestno pribil, da se oblast tega ne boji, češ da so jugoslovanski komunisti pošteno očistili svoj dom že med revolucijo.⁷

Da bi lahko prav slabe življenjske razmere zanetile upor proti režimu, so se zavedali tudi slovenski politiki. Sekretar Centralnega komiteja Zveze komunistov Slovenije (CK ZKS) in predsednik Socialistične zveze delovnega ljudstva Slovenije (SZDLS) Miha Marinko je na seji predsedstva SZDLS 8. novembra poudaril, da so dogodki na Poljskem in Madžarskem resno opozorilo, da bo treba storiti več za izboljšanje življenjskih razmer. Pri tem se je skliceval na Edvarda Kardelja, ki naj bi mu nekoč dejal, da se razmere v Sloveniji od predvojnih časov niso prav nič izboljšale. Kardelj naj bi celo izjavil, da kvalificirani delavci v Sloveniji še nikoli niso živeli slabše.⁸ Na isti seji je predsednik slovenske vlade Boris Kraigher opozoril, da ljudem vendarle ne gre vlivati prevelikega upanja glede izboljšanja življenjskih razmer, ker se bo v primeru neizpolnitve obljub nezadovoljstvo samo še bolj poglobilo. Življenjski standard bi namreč lahko dvignili le z bistvenim znižanjem izdatkov za vojsko, kar pa si v tedanjih razmerah oblast ni upala privoščiti. V zaprtem krogu najvišjih slovenskih politikov je Kraigher tudi priznal, da je Jugoslavija močno odvisna od zahodne pomoči. Jugoslovanska vlada je 3. novembra, na predvečer drugega sovjetskega posega na Madžarskem, z ZDA podpisala pogodbo o gospodarski pomoči v vrednosti okoli 100 milijonov dolarjev, Kraigher pa je ob tem opozarjal, da se že slišijo glasovi, češ, pred podpisom pogodbe z Američani ste kritizirali sovjetsko ravnanje na Madžarskem, naslednji dan pa ste ga podprli.⁹

Razprave o vplivu madžarskih dogodkov na domače razmere so se v slovenskih političnih forumih vrstile tudi v naslednjih dneh in tednih. Partijski voditelji so opozarjali predvsem na nezadovoljstvo delavcev z življenjskimi razmerami, ki bi ga utegnile izrabiti domače »reakcionarne sile«, Stane Kavčič pa je ob tem resignirano ugotovil: »Prišli smo v situacijo, ko naši reakcionarji računajo na naš proletariat.«¹⁰ Za komuniste, ki so se imeli za avantgardo delavskega razreda, je bilo spoznanje, da s komunistično oblastjo niso zadovoljni niti delavci, nedvomno zelo grenko.

⁴ Ljudska pravica, 4. 11. 1956, str. 3.

⁵ Slovenski poročevalec, 16. 11. 1956.

⁶ AS 1589, CK ZKS, šk. 11, Dokumenti iz prepiske SKJ i KPSS.

⁷ Slovenski poročevalec, 16. 11. 1956

⁸ AS 537 (Arhiv Republike Slovenije, fond SZDLS), šk. 27, Seja predsedstva SZDLS, 8. 11. 1956, str. 18 in 29.

⁹ Prav tam, str. 33–35.

¹⁰ AS 1589, CK ZKS, šk. 7, Stenografski zapisnik IV. plenarne seje CK ZKS, 20. 11. 1956, str. 74.

Poleg nizkega življenjskega standarda so oblasti skrbele tudi kritike na račun mlačne jugoslovanske politike ob madžarski vstaji. Zlasti kritičen je bil Milovan Đilas, ki je v izjavah za zahodne medije ostro kritiziral jugoslovansko navidezno nevtralnost ob madžarski vstaji. Jugoslovanski komunizem je ocenil kot nesposobnega korenitih reform, napovedal pa je tudi konec komunizma, ki da je z zlomom madžarske vstaje izgubil vso verodostojnost. Zaradi teh izjav je bil Đilas 19. novembra aretiran in decembra 1956 obsojen na tri leta strogega zapora, ki jih je prebil v Sremski Mitrovici.¹¹

Odziv prebivalstva na madžarsko vstajo je bil v Sloveniji in tudi drugod po Jugoslaviji izjemen. Zanimanje za dogajanje v sosednji državi je bilo tolikšno, da so po izbruhu madžarske vstaje močno narasle naklade vseh osrednjih jugoslovanskih dnevnikov, poleg domačih medijev pa so ljudje poslušali tudi tuje radijske postaje, zlasti radio Svobodna Evropa, Glas Amerike, London, Vatikan in druge. Odzive med prebivalstvom je budno spremljala UDV, ki je v posebnem poročilu o odmevu madžarskih dogodkov v Sloveniji ugotavljala, da so Slovenci madžarskim upornikom zelo naklonjeni. Razlog za to so videli v močnem protisovjetskem razpoloženju Slovencev, še bolj pa v nezadovoljstvu z življenjskimi razmerami, kar naj bi spretno izkoriščali domači politični nasprotniki. Ti so bili po poročanju UDV resda neenotni in v resnici nesposobni organizirati vstajo, vendar bi lahko izrabili nezadovoljstvo delavcev. Od konca oktobra do začetka decembra 1956 je UDV v zvezi z madžarsko vstajo v Sloveniji zabeležila 1167 t. i. sovražnih izpadov, kot so tedaj imenovali pretežno verbalne politične delikte. Daleč največ so jih našteali v Kopru in v Ljubljani, število tistih, proti katerim je UDV ukrepala, pa je bilo razmeroma majhno. Od 46 oseb, proti katerim so ukrepali, so bile 4 predane sodišču, 13 sodniku za prekrške, preostalih 29 pa je UDV le zaslišala.¹²

Izobraženci so mnenja o madžarski vstaji večinoma izražali znotraj svojih zaprtih krogov. V poročilih UDV je naštetih na desetine izobražencev: umetnikov, novinarjev, profesorjev, akademikov, študentov, privržencev predvojnih strank in drugih, ki so obsojali sovjetsko ravnanje na Madžarskem in kritično ocenjevali razmere v Jugoslaviji. Nekateri slovenski izobraženci, zlasti iz kroga sodelavcev Naših razgledov, so po poročanju UDV razmišljali o dvostrankarskem sistemu, voditelj nove stranke pa naj bi postal Milovan Đilas.¹³ Podobno so razmišljali tudi drugod po Jugoslaviji,¹⁴ zato ni naključje, da se je oblast odločila Đilasa prvič zapreti prav ob madžarski vstaji.

Med slovenskimi izobraženci je bil najostrejšega nadzora deležen Edvard Kocbek, ki je bil leta 1952 odstavljen z vseh političnih položajev in obsojen na dolgoletno anatemo. UDV je poročala, da Kocbek ni izključeval možnosti ponovitve madžarskih dogodkov v Jugoslaviji zaradi nezadovoljstva prebivalstva z življenjskimi razmerami. Napovedal je tudi, da bosta ob padcu komunizma Hrvaška in Srbija utonili v krvi, Slovenija pa bo medtem razglasila samostojnost.¹⁵ Pod drobnogledom tajne policije je bila tudi Katoliška cerkev, vendar razen posamičnih pozivov duhovnikov vernikom, naj molijo za Madžarsko, UDV ni zaznala organiziranega protidržavnega delovanja Cerkve.¹⁶

Zaradi skromnih življenjskih razmer so bili do režima kritični tudi delavci, ki so se jih oblasti zaradi njihove številčnosti bale bolj kot kritičnih izobražencev. Velika podjetja in delavske centre je preplavilo nezadovoljstvo, zelo razširjeno pa je bilo mnenje, da se bodo madžarski dogodki ponovili v Jugoslaviji, če se življenjske razmere ne bodo izboljšale. Poleg jeseniške železarne, kranjske Save, ljubljanskih tovarn Litostroja in Pletenine, mariborskega TAM-a, Cementarne Anhovo, Tovarne glinice in aluminija Kidričevo in drugih velikih tovarn je UDV med žarišči delavskega nezadovoljstva omenjala tudi rudnike Trbovlje, Hrastnik in Zagorje.¹⁷ Januarja 1958 je prav tam izbruhnila prva velika delavska stavka v drugi Jugoslaviji. Oblasti so ob tej stavki ukrepale hitro in odločno, vendar nenasilno, čeprav je Edvard Kardelj ob primerjavi trboveljskih in madžarskih dogodkov opozoril, da bi oblast proti rudarjem brez pomisleka nastopila z vojsko, če bi se stavka sprevrgla v »kontrarevolucijo« oziroma v upor proti komunistični oblasti.¹⁸

Odmev madžarske vstaje je jugoslovanske oblasti močno vznemiril, vendar se pri obračunavanju s svojimi kritiki, razen z Đilasom, niso zatele k bistveno večji represiji. Bolj kot mnenja kritičnih izobražencev in razdrobljenih ostankov politične opozicije je jugo-

11 Režek, Mateja (2006). Odmev madžarske vstaje leta 1956 v Sloveniji in Jugoslaviji. V: Prispevki za novejšo zgodovino, 2/2006, str. 98.

12 AS 1931 (Arhiv Republike Slovenije, fond RSNZ), 93-2, inv. 560, Madžarski dogodki 1956, Odmev madžarskih dogodkov v LRS, 10. 12. 1956, str. 1-6.

13 Prav tam, str. 7-8 in 25-27.

14 AS 1589, CK ZKS, šk. 57, Informacija o političnoj aktivnosti i odrazu aktualnih medunarodnih događaja, 6. 12. 1956, str. 12.

15 AS 1931, RSNZ, A-10-12, Letno poročilo referata reakcije pri II. oddelku UDV RSNZ za leto 1956, str. 6-7. AS 1931, RSNZ, 93-2, inv. 560, Madžarski dogodki 1956, Odmev madžarskih dogodkov v LRS, 10. 12. 1956, str. 15-16.

16 AS 1931, RSNZ, 93-2, inv. 560, Madžarski dogodki 1956, Odmev madžarskih dogodkov v LRS, 10. 12. 1956, str. 41-45.

17 Prav tam, str. 11.

18 Režek, Med resničnostjo in iluzijo, str. 185.

slovanske voditelje skrbelo upravičeno nezadovoljstvo delavcev z življenjskimi razmerami. Spoznanje, da ljudje od komunistične oblasti pričakujejo več kot le obljube o lepši prihodnosti, je omajalo njihovo samozavest in jih prisililo k hitrejšim gospodarskim reformam. Hkrati se je začela Jugoslavija čedalje bolj oddaljevati od obeh v hladno vojno vpletenih blokov ter začela iskati svoj prostor v nastajajočem »tretjem bloku« nevrščenih držav.

Spor med Jugoslavijo in Sovjetsko zvezo, ki ga je zanetila madžarska vstaja, je bil razmeroma hitro zglajen. Odnosi med državama so se do konca petdesetih let izboljšali, kar je z manjšimi nihanji trajalo do leta 1968, ko so se jugoslovansko-sovjetski odnosi vnovič močno zapletli. Razlog za to je bil novi, veliki pretres v vzhodnem bloku – praška pomlad in poseg Varšavskega pakta na Češkoslovaškem avgusta 1968.

PRAŠKA POMLAD

Kljub grenki izkušnji iz leta 1956 je v času Nikite Hruščova v vzhodnem bloku vendarle prišlo do omejenega napredka: v primerjavi s stalinizmom je bila represija omiljena, za silo so se popravile tudi življenjske razmere. Sčasoma se je v sovjetski partiji proti Hruščovu oblikovala močna opozicija partijskih dogmatikov, ki so mu očitali pretirano popustljivost tako v notranji kot v zunanji politiki. Ko se je v začetku šestdesetih let Sovjetska zveza znova znašla v velikih gospodarskih težavah in se pred tem sprla še z dotlej edino veliko zaveznico, s komunistično Kitajsko, so se Hruščovovi nasprotniki odločili, da se ga znebijo. Oktobra 1964 so ga odstavili, zmagovalec znotrajpartijske bitke za oblast pa je bil Leonid Brežnjev. Brežnjev je Sovjetski zvezi in vzhodnemu bloku vladal dolgih 18 let, v njegovem času pa so države vzhodnega bloka politično stagnirale in v primerjavi z Zahodom gospodarsko močno nazadovale. Režim Brežnjeva se resda ni približal stalinizmu, pa vendar je bil zelo represiven in odločen zadušiti vsakršno kritiko.

Podoben je bil režim v drugih vzhodnoevropskih državah, tudi na Češkoslovaškem. Sredi petdesetih let Češkoslovaška ni doživela destalinizacije, nasprotno, na Češkoslovaškem se tedaj ni spremenilo skoraj nič. Stari stalinisti so ostali na svojih položajih, nekatere žrtve stalinističnih procesov, ki jih niso takoj usmrtili, pa so še vedno trpele v zaporih. S stalinistično preteklostjo se je začelo češkoslovaško partijsko vodstvo obotavljivo soočati šele v začetku šestdesetih let. Češkoslovaška družba je medtem civilizacijsko nazadovala, prav tako gospodarstvo, nezadovoljstvo pa je poglobljalo tudi nerešeno vprašanje slovaške avtonomije.

Češkoslovaška partija pod vodstvom Antonina Novotnýja se je sredi šestdesetih let odločila za blage reforme, ki naj bi oživile gospodarstvo, previdno pa so se lotili tudi rehabilitacije žrtev stalinističnih procesov. To je med češkimi in slovaškimi izobraženci vzbudilo veliko upanje, hkrati pa je sprožilo čedalje glasnejše kritike preteklih napak.

Novotný je bil v veliki negotovosti, kaj naj stori, zato se je obrnil na Brežnjeva. Decembra 1967 se je sovjetski voditelj sestal z Novotnýjem, vendar mu ni dal jasnih navodil, kako naj ukrepa, še več, Brežnjev je napete razmere na Češkoslovaškem ocenil kot češkoslovaško notranjo zadevo. Reformno naravnani člani vodstva češkoslovaške partije so takoj zgrabili priložnost, odstavili Novotnýja in januarja 1968 za generalnega sekretarja izvolili reformista Aleksandra Dubčka, ki je napovedal korenite reforme.

Češkoslovaško je zajel val vsesplošnega navdušenja, ki je ponesel tudi Dubčka. Marca 1968 je izdal t. i. Akcijski program, ki je napovedal številne spremembe in postal temelj tistega, kar je Dubček pomenljivo imenoval »socializem s človeškim obrazom«. Program je napovedal gospodarske reforme v smeri decentralizacije, popolno rehabilitacijo žrtev stalinizma, oblikovanje češkoslovaške federacije, v kateri bi imela Slovaška enake pravice kot Češka, in liberalizacijo političnega sistema. Nove češkoslovaške oblasti so uslišale tudi zahteve po odpravi cenzure in sprostile svobodo medijev, hkrati pa se je začel prebujati politični pluralizem. Dubček je verjel, da bo pomiril Moskvo, če ne bo ponovil napak Imreja Nagya, ki je leta 1956 napovedal večstrankarski sistem in izstop Madžarske iz Varšavskega pakta, zato je vseskozi poudarjal vztrajanje Češkoslovaške pri socializmu in njeno zvestobo Sovjetski zvezi.

Kljub temu je Dubčkova reformna vnema v Kremlju in pri voditeljih drugih držav vzhodnega bloka kmalu vzbudila zaskrbljenost. Komunistične voditelje je vznemirjala zlasti odprava cenzure na Češkoslovaškem, saj je ideja o sprostitvi svobode izražanja postajala nalezljivo privlačna tudi v drugih vzhodnoevropskih državah. Voditelji vzhodnega bloka so ugotavljali, da so razmere na Češkoslovaškem ušle izpod nadzora, da gre za »kontrarevolucijo« in da morajo komunistične partije vzhodnega bloka odločno ukrepati. Na konferenci članic Varšavskega pakta v Bratislavi 3. avgusta 1968, ki je bila sklicana zaradi Dubčkovega vztrajanja pri reformah, je sovjetski voditelj prvič jasno povedal tisto, česar se je oprijelo ime »doktrina Brežnjeva«: da oslabitev partijske oblasti v kateri koli državi vzhodnega bloka zadeva tudi Sovjetsko zvezo in druge komunistične države, zato so te dolžne ukrepati.

V noči z 20. na 21. avgust je vojska petih držav Varšavskega pakta vdrla v Prago in jo zasedla, Dubček pa je moral v Moskvi podpisati t. i. Moskovski protokol, s katerim se je češkoslovaško vodstvo odreklo večini reform, znova uvedlo cenzuro in pristalo na okupacijo svoje države. Brežnjev je z ravnanjem na Češkoslovaškem dokazal svoje: države vzhodnega bloka so imele omejeno suverenost, vsak poseg v oblastni monopol komunistične partije pa je lahko sprožil sovjetsko vojaško intervencijo. Po zlomu praške pomladi je bil vzhodni blok znova utrjen, države pod sovjetskim nadzorom pa so vnovič dobile lekcijo, da se je Moskva za ohranitev svoje nadoblasti vedno pripravljena zateči k sili. Dejansko je t. i. realni socializem z zlomom praške pomladi doživel velikanski poraz: iluzijo o njegovem človeškem obrazu so 21. avgusta v Pragi poteptali tanki in si nikoli več ni opomogla.

Po odstitvi Aleksandra Dubčka leta 1969 je francoski publicist François Fejtö izrazil upanje, da se bo naslednji Dubček pojavil v možganih sistema, v Moskvi. Leta 1985, šestnajst let po Dubčkovi odstitvi, se je odločni komunistični reformist res pojavil v možganih sistema. Novi sovjetski voditelj Mihail Gorbačov, ki so ga mnogi primerjali z Dubčkom, je želel s perestrojko in glasnostjo v Sovjetski zvezi vzpostaviti razmeroma demokratičen in gospodarsko učinkovit socializem, a je v trenutku, ko je sprostil vajeti, te nehote že spustil iz rok. Njegove reforme so namreč sprožile ali vsaj močno pospešile proces razkrajanja komunistične oblasti, poti nazaj pa ni bilo več.

ODMEV V JUGOSLAVIJI

Jugoslavija je v leto 1968 vstopila obremenjena s številnimi težavami: nesoglasja med partijskimi voditelji glede politične in gospodarske prihodnosti države so se poglabljala, odnosi med jugoslovanskimi republikami so bili čedalje bolj napeti, mednacionalna trenja pa vse očitnejša. Gospodarska reforma, začeta sredi šestdesetih let, ni obrodila pričakovanih sadov, jugoslovanski zunanji dolg je še naprej rasel, prav tako cene potrošniškega blaga in število brezposelnih, hkrati s tem pa je naraščalo nezadovoljstvo prebivalstva. Že tako razgreto politično ozračje so v začetku junija še bolj razvneli študentski nemiri v Beogradu, do vrelišča pa ga je pognal poseg Varšavskega pakta na Češkoslovaškem. Jugoslovanski voditelji so dogajanje na Češkoslovaškem in Dubčkove reforme pozorno spremljali od vsega začetka, vendar so bili, zlasti Tito, v javnih izjavah o praški pomladi precej zadržani. Previdnost so jim narekovali tako strah pred morebitnim ostrim odzivom Moskve kot tudi pomisleki, ki jih je Dubčkova reformna vnema vzbudila pri vodilnih jugoslovanskih komunistih: v odpravi cenzure in prebujanju političnega pluralizma na Češkoslovaškem so namreč zaslutili grožnjo »kontrarevolucije«. Na drugi strani je marsikateri partijski »liberalec« v Dubčkovih reformah videl model liberalizacije sistema, ki bi ga lahko ob pomanjkanju lastnih konceptov ustrezno prilagojenega uporabili tudi v Jugoslaviji. Tito, ki je bil do reform vedno zadržan, svojih pogledov na praško pomlad ni delil z njimi: večinoma je bil pasiven, o praški pomladi pa se je izražal previdno in nejasno.¹⁹

Zaradi strahu pred Moskvo so bili previdni tudi odnosi med Jugoslavijo in Češkoslovaško. Sovjetska zveza je namreč v Jugoslaviji še vedno videla žarišče revizionizma, ideološko-politične okužbe, ki bi se lahko kaj hitro razširila v države vzhodnega bloka. Tito se je predramil šele, ko se je sovjetski pritisk na Češkoslovaško znatno okreplil. Pritisk Moskve na

¹⁹ Režek, Mateja (2010). Odmev praške pomladi in njenega zloma v Sloveniji in Jugoslaviji. V: Slovenija – Jugoslavija, krize in reforme 1968/1988. Ljubljana: INZ, str. 167–168.

Dubčka je namreč v marsičem spominjal na Stalinov pritisk na Tita leta 1948, zato takšne priložnosti za ohranitev in utrditev mednarodnopolitičnega položaja, ki si ga je Jugoslavija ustvarila po sporu z Informbirojem, Tito ni mogel spustiti iz rok. V začetku avgusta je na povabilo češkoslovaškega vodstva obiskal Prago, kjer so ga pričakali z velikim upanjem. Tito je pozneje v ožjem krogu partijskih tovarišev povedal, da je v pogovoru z Dubčkom resda poudarjal pravico Češkoslovaške do lastnega notranjega razvoja, a je Dubčka hkrati svaril pred »kontrarevolucijo«, ki bi jo utegnile zanetiti preveč drzne reforme.²⁰

Po vdoru Varšavskega pakta v Prago sta se še isti dan, 21. avgusta, sestala tako slovenski kot jugoslovanski partijski vrh. Slovensko partijsko vodstvo se je sestalo že dopoldan in z obsodbo posega na Češkoslovaškem prehitelo zvezni partijski vrh, ki se je pri Titu na Brionih zbral šele zvečer. Na seji predsedstva in izvršnega komiteja CK ZKS 21. avgusta so starejši slovenski partijci, zlasti Miha Marinko, Vida Tomšič in Ivan Maček, zaradi strahu pred Moskvo in morebitnimi notranjimi nemiri svetovali previdnost v javnih izjavah. V nasprotju z njimi so nekateri mlajši slovenski politiki, zlasti Stane Kavčič, pa tudi Stane Dolanc in Milan Kučan, vztrajali, da je treba ravnanje Sovjetske zveze odločno javno obsoditi ne glede na posledice. Predsednik slovenske vlade Stane Kavčič je bil prepričan, da je strah pred domačimi političnimi nasprotniki odveč in da protisovjetskega razpoloženja Slovencev ne gre zamenjevati s protikomunizmom: »Sem za ostro oceno in nič zato, če bo šla iz okvira in koncepta, za katerega bi se v bodočnosti odločila naša federativna državna politika. /.../ Antirusko razpoloženje je v Sloveniji normalno in je nov faktor, ki ga moramo vgraditi v našo politiko. /.../ Pod pogojem, da zadržim samostojnost in preprečim azijski prodor, bi se povezal tudi z vragom.«²¹

Zvezne oblasti v Beogradu so neposredno po posegu Varšavskega pakta prepovedale vsakršne javne proteste v podporo Češkoslovaški, slovenski politični voditelji pa so se odločili navodila iz Beograda preslišati.²² Že 21. avgusta popoldan je bilo tako dovoljeno zborovanje v podporo Češkoslovaški v študentskem naselju v ljubljanski Rožni dolini.

Na seji zveznega partijskega vrha, ki se je sestal 21. avgusta zvečer, je Tito obsodil agresijo na Češkoslovaško, hkrati pa je zbranim tovarišem svetoval previdnost v javnih izjavah. Tudi njegova prva izjava za javnost, ki so jo osrednji jugoslovanski dnevnik objavili 22. avgusta, je bila precej medla. V obsodbi agresije na Češkoslovaško je bil nadvse previden, saj niti z besedo ni omenil Sovjetske zveze, niti ni izrecno podprl češkoslovaškega vodstva.²³ Verjetno je doktrina Brežnjeva tudi njemu nagnala strah v kosti, zato sovjetskega voditelja ni želel dražiti z neprevidnimi izjavami in nepremišljenimi potezami. Jugoslavija je resda že lep čas razvijala svoj model socializma in ni bila članica Varšavskega pakta, vendar je bila v očeh sovjetskih voditeljev generator marksističnega revizionizma in zato moteč trn v peti Kremlja, ki bi ga ta utegnil hitro izdreti. Poleg Sovjetske zveze se je Tito bal tudi notranjih nemirov, zato je v prvi izjavi za javnost poudaril, da v Jugoslaviji ne bo demonstracij v podporo Češkoslovaški, ker bi se iz njih »lahko izrodile razne provokacije.«²⁴ Kljub temu so bile demonstracije že naslednji dan dovoljene, potekale so v Beogradu, bile pa so skrbno načrtovane in budno nadzorovane.

V naslednjih dneh je Tito svoja stališča do posega Varšavskega pakta na Češkoslovaškem precej zaostрил. V nasprotju s sprva mlačnim odzivom je začel ostro obsojati sovjetsko ravnanje in odločneje podpirati reformna prizadevanja češkoslovaškega vodstva. Hkrati je poudarjal enotnost jugoslovanske partije in družbe ter odločnost Jugoslavije, da se bo branila pred morebitno zunanjo agresijo.²⁵

Državo je zajelo razmeroma močno protisovjetsko razpoloženje, kar je jugoslovanske voditelje čedalje bolj skrbelo. Olje na ogenj so prilivali zlasti osrednji jugoslovanski dnevniki, ki so ostro obsojali okupacijo Češkoslovaške in vojsko Varšavskega pakta opisovali kot »okupatorje«, »agresorje« ipd.,²⁶ objavili pa so tudi marsikateri Sovjetski zvezi nenaaklonjeni komentar, kar v Kremlju ni ostalo neopaženo. Zaradi protisovjetskega razpoloženja v Jugoslaviji je 30. avgusta pri Titu ostro protestiral sovjetski veleposlanik Ivan Benediktov. Zagrozil je s poslabšanjem odnosov med državama, med vrsticami diplomatske note, ki jo je Benediktov prebral Titu, pa je bilo mogoče zaslutiti tudi grožnje z ostrejšimi sovjetskimi ukrepi proti Jugoslaviji. Tito je obtožbe o domnevno protisovjetski jugoslovanski politiki odločno zavrnil ter Benediktova spomnil na junaški odpor jugoslovanskih narodov v času

20 AS 1551 (Arhiv Republike Slovenije, fond Zbirka kopij dokumentov o komunističnem in delavskem gibanju), šk. 100, Stenografske beleške sa desete sednice CK SKJ, 23. 8. 1968, 5/3 M.V.

21 AS 1589, CK ZKS, šk. 30, Zapisnik 13. skupne seje predsedstva in izvršnega komiteja CK ZKS, 21. 8. 1968, str. 7–8.

22 Prav tam, str. 12.

23 Delo, 22. 8. 1968, str. 1.

24 Prav tam.

25 Režek, Odmev praške pomladi, str. 174–175.

26 Gl. Delo (Ljubljana) in Politika (Beograd), avgust – september 1968.

druge svetovne vojne in na njihovo pripravljenost na obrambo pred napadom »bodisi z Zahoda bodisi z Vzhoda«. ²⁷

Številnim notranjim problemom, ki so leta 1968 razjedali Jugoslavijo, se je pridružil še strah pred sovjetskim vojaškim posegom, ogroženo pa je bilo tudi jugoslovansko gošpodarstvo, ki je bilo s številnimi pogodbami vezano na Sovjetsko zvezo in druge države vzhodnega bloka. Zdelo se je, da so pred Jugoslavijo hudi časi, zato si je jugoslovanski politični vrh s Titom na čelu zadal nalogo homogenizacije jugoslovanske družbe in povrnitve njenega zaupanja v partijo, utrditi pa je bilo treba tudi mit o nepremagljivosti Jugoslavije. V strahu pred udarom z vzhoda je jugoslovanski politični vrh sprejel vrsto ukrepov, s katerimi so okrepili pripravljenost na obrambo. Z novim konceptom splošnega ljudskega odpora so korenito posegli v dotlej nedotakljivo Jugoslovansko ljudsko armado in obrambno politiko. Ocena pripravljenosti jugoslovanske vojske na obrambo pred napadom z vzhoda je namreč dala porazne rezultate. Dotedanji koncept jugoslovanske obrambe je bil prilagojen napadu z zahoda, velik problem pa bi ob nenadnem napadu predstavljala tudi prepočasna mobilizacija jugoslovanske vojske. Ozračje izrednih razmer je zahtevalo visok davek tudi na račun že tako okrnjene svobode izražanja. Na udaru je bil zlasti tisk, ki je po mnenju partijskih voditeljev postal preveč svoboden, zato so ga znova podredili interesom partije in v ta namen izvedli nekatere kadrovske zamenjave v uredništvih velikih časopisnih hiš. ²⁸

Odmev dogodkov na Češkoslovaškem in razpoloženje med ljudmi je budno spremljala Služba državne varnosti (SDV). Tajna policija je poostriala nadzor nad resničnimi in domnevnimi političnimi nasprotniki vseh barv, najbolj nad t. i. informbirojevci in privrženci odstavljenega Aleksandra Rankovića, t. i. rankovičevci, ki bi se utegnili v primeru udara z vzhoda povezati s Sovjeti. Bolj iz navade kot iz potrebe, je SDV okrepila nadzor tudi nad t. i. klasično reakcijo, kamor so uvrščali do režima kritične posameznike, ki so jih večinoma obravnavali kot zahodno naravnane, pa tudi duhovščino in politično emigracijo. Slovenska SDV je zaradi dogodkov na Češkoslovaškem že 21. avgusta odprla dosje z naslovom Akcija Sokol. Sodeč po poročilih, SDV v Sloveniji ni imela veliko dela. Razen izjav, napisov in letakov s pretežno protisovjetsko vsebino ni opažala bistvenega povečanja »sovražnih izpadov«, zaznavala pa je tudi strah prebivalstva pred sovjetskimi vdorom in s tem povezano nakupovalno mrzlico. ²⁹

Vprašanje, kolikšna je bila resnična nevarnost sovjetskega napada na Jugoslavijo, je medtem ostajalo odprto, odprti pa sta bili tudi vprašanja, ali se bo Jugoslavija v primeru sovjetske invazije prisiljena braniti sama in kakšen bo odziv zahodnih velesil in neuvrščenih držav na morebitni sovjetski vdor v Jugoslavijo. Kmalu se je izkazalo, da Jugoslavija ni mogla računati na pomoč neuvrščenih držav, saj so bile številne med njimi gospodarsko in vojaško odvisne od Sovjetske zveze. Največje razočaranje za Tita je bil egiptovski predsednik Naser, ki je lahko vedno računal na sovjetsko pomoč v vojnah z Izraelom in je bil zato ob invaziji Varšavskega pakta na Češkoslovaško vsaj ravnodušen, če že ne prosovjetsko naravnani. Jugoslavija se je zato znova začela ozirati proti Zahodu, k ZDA. Ameriški predsednik Lyndon Johnson je že konec avgusta Sovjetsko zvezo opozoril, da ZDA ne bodo dopustile morebitnega nadaljevanja agresije Varšavskega pakta v Evropi, s čimer je posredno zaščitil tudi Jugoslavijo, poleg tega pa so ZDA v naslednjih mesecih Jugoslaviji odobrile precejšnjo gospodarsko in finančno pomoč. ³⁰

Sovjetski pritisk na Jugoslavijo je sčasoma popustil, s tem pa tudi strah jugoslovanskih voditeljev pred sovjetskim napadom. Kljub temu je jugoslovanski politični vrh izkoriščal domoljubno evforijo, ki je po intervenciji Varšavskega pakta na Češkoslovaškem zajela Jugoslavijo, tudi potem, ko je postalo očitno, da udara z vzhoda ne bo. Vzdušje izrednih razmer so v javnosti ustvarjali in ohranjali z različnimi oblikami mobilizacije prebivalstva, zlasti z vojaškimi vajami, civilnimi akcijami pod geslom »Nič nas ne sme presenetiti« in drugimi ukrepi, s katerimi so začeli udejanjati koncept splošnega ljudskega odpora. Z retoriko poudarjanja neodvisnosti in domoljubja je jugoslovanski partiji uspelo v razmeroma kratkem času okrepiti notranjo monolitnost, hkrati pa je občutno povečala in pomladila svoje članstvo.

27 AS 1589, CK ZKS, šk. 31, Gradivo s skupne seje predsedstva in izvršnega komiteja CK ZKJ, 2. 9. 1968 – Zapisek o sprejemu sovjetskega veleposlanika pri predsedniku Titu, 30. 8. 1968, str. 9.

28 Režek, Odmev praške pomladi, str. 175–177.

29 AS 1931, RSNZ, šk. 1187, Akcija Sokol – okupacija ČSSR leta 1968. AS 1931, RSNZ – SOVA, Informativni bilteni SDV, avgust – september 1968.

30 Klasić, Hrvoje (2008). Unutrašnjopolitičke i vanjskopolitičke aktivnosti Jugoslavije nakon intervencije Varšavskog pakta u Čehoslovačkoj 1968. Godine. V: 1968 – četrdeset godina posle (zbornik radova). Beograd: INIS, str. 530–544.

Odločna obsodba agresije na Češkoslovaško je v domači javnosti utrdila mit o Jugoslaviji kot deželi svobode, neodvisnosti in načelnosti. Spretna propaganda je okrepila naklonjenost prebivalstva do Tita in partije, Titova avtokracija se je utrdila in znova legitimirala, partijski »liberalci«, ki so zahtevali odločnejše notranje reforme, pa so bili oslabljeni. Izhodišča nekaterih načrtovanih reform so bila bistveno zožena, bolj ali manj v celoti pa je bila pozneje izpeljana le reforma jugoslovanske federacije. Zanimivo je, da je bila tudi na Češkoslovaškem edina Dubčkova reforma, ki je preživela njegovo odstavitev, prav federalizacija Češkoslovaške, kar lahko tako v češkoslovaškem kot v jugoslovanskem primeru razumemo kot nadomestilo za druge, neuresničene reforme. Koristi je Tito potegnil tudi iz zaostritve odnosov med Sovjetsko zvezo in ZDA. Jugoslavija je na ta račun prejela novo pošiljko ameriške gospodarske in finančne pomoči, kar je od Zahoda takrat tudi najbolj potrebovala.

SKLEP

Med odzivom jugoslovanskih oblasti na madžarsko vstajo in praško pomlad lahko potegnemo več vzporednic: tako leta 1956 kot leta 1968 sta jugoslovansko politiko krojila strah pred Sovjetsko zvezo in bojazen pred izbruhom notranjih nemirov, jugoslovanske voditelje pa je skrbela tudi izguba naklonjenosti Zahoda, zlasti ZDA. V notranji politiki je strah pred izgubo oblasti generiral represijo, hromil pa je tudi težnje po reformah neučinkovitega gospodarstva in zamisli o liberalizaciji političnega sistema znotraj same komunistične partije. Komunistični voditelji namreč oblasti niso ohranjali le z represijo nad državljani, temveč tudi z utrjevanjem partijskega monolita. Zavedali so se, da bi imela sprostitev kritične razprave znotraj partije takojšen učinek tudi zunaj nje, kar sta navsezadnje dokazala tako praška pomlad kot jugoslovanski partijski »liberalizem« šestdesetih let. Zato so si vseskozi prizadevali, da se kritika znotraj partije ni preveč razživela, s tem pa so preprečili tudi marsikatero nujno reformo. Korenite reforme bi namreč za seboj potegnile slabitev partijskega monopola in posledično izgubo oblasti, zato so se jim jugoslovanski voditelji, in še toliko bolj voditelji držav sovjetskega bloka, kar se da izogibali. Komunistični Vzhod pa je medtem nezadržno izgubljal bitko s kapitalističnim Zahodom.

VIRI IN LITERATURA

Arhivski viri

- AS 1931: Arhiv Republike Slovenije, fond Republiškega sekretariata za notranje zadeve.
 AS 1589: Arhiv Republike Slovenije, fond Centralnega komiteja Zveze komunistov Slovenije.
 AS 1551: Arhiv Republike Slovenije, fond Zbirka kopij dokumentov o komunističnem in delavskem gibanju.
 AS 537: Arhiv Republike Slovenije, fond Socialistične zveze delovnega ljudstva Slovenije.

Časopisni viri

- Ljudska pravica (1956).
 Slovenski poročevalec (1956).
 Delo (1968).
 Politika (1968).

Literatura

- 1968 – četrdeset godina posle (zbornik radova). Beograd: INIS.
 Judt, Tony (2007). Povojna Evropa 1945–2005. Ljubljana: Mladinska knjiga.
 Kovacs, Attila, Nečak, Dušan, Režek, Mateja, Brežigar, Sara (2009). Madžarska begunska problematika leta 1956 – primer Jugoslavije in Slovenije. V: Razprave in gradivo 58. Ljubljana: Inštitut za narodnostna vprašanja, str. 196–247.
 Pelikan, Jan (2008). Jugoslávie a pražské jaro. Praga: Univerzita Karlova.
 Režek, Mateja (2005). Med resničnostjo in iluzijo. Slovenska in jugoslovanska politika v desetletju po sporu z Informbirojem 1948–1958. Ljubljana: Modrijan.
 Režek, Mateja (2006). Odmev madžarske vstaje leta 1956 v Sloveniji in Jugoslaviji. V: Prispevki za novejšo zgodovino, 2/2006, str. 93–104.

Režek, Mateja (2010). Odmev praške pomladi in njenega zloma v Sloveniji in Jugoslaviji. V: Slovenija – Jugoslavija, krize in reforme 1968/1988. Ljubljana: INZ, str. 167–182.

Vodopivec, Peter (2006). Madžarska vstaja leta 1956 v slovenskih in jugoslovanskih očeh. Prispevki za novejšo zgodovino, 2/2006, str. 105–118.

POVZETEK

Po letu 1948 Jugoslavija ni bila več del sovjetskega bloka, vendar so jo z njim povezovale globoke ideološke vezi in podoben politično-gospodarski sistem, zato se je specifično odzivala na poskuse reform v vzhodnoevropskih državah. Od uradne obnovitve stikov med Jugoslavijo in Sovjetsko zvezo sredi petdesetih let so odnosi med državama nihali, občutljivost jugoslovansko-sovjetskih odnosov pa se je najočitneje pokazala ob velikih pretresih v vzhodnem bloku, zlasti ob madžarski vstaji in praški pomladi.

Jugoslovanske oblasti so se na madžarsko vstajo in praško pomlad odzvale podobno. Tako leta 1956 kot leta 1968 sta jugoslovansko politiko krojila strah pred Sovjetsko zvezo in pred izbruhom notranjih nemirov, jugoslovanske voditelje pa je skrbela tudi izguba naklonjenosti Zahoda, zlasti ZDA. V notranji politiki je strah pred izgubo oblasti generiral represijo, hromil pa je tudi težnje po reformah neučinkovitega gospodarstva in zamislil o liberalizaciji političnega sistema znotraj same komunistične partije.

Članek temelji na znanstveni literaturi, arhivskem gradivu Centralnih komitejev ZKS in ZKJ, Socialistične zveze delovnega ljudstva in Službe državne varnosti ter na časopisnih virih.
